

FLORIAN MATEI-POPESCU, *The Roman Army in Moesia Inferior*, Conphys Publishing House, București, 2010, 325 p.

Volumul *The Roman Army in Moesia Inferior*, o istorie extinsă a unităților militare cantonate pe un segment apreciabil al Dunării de Jos, face parte dintr-o serie de lucrări publicate sub egida Centrului pentru studierea armatei romane care a fost înființat de câțiva ani de cercetători de la Institutul de Arheologie și Muzeul Național de Istorie din București.

Florian Matei-Popescu, autorul volumului de față și unul dintre coordonatorii colecției acestui centru, este deja cunoscut în mediul științific românesc, dar și internațional, ca specialist în istoria militară antică, în special din perioada romană. Prin studiile publicate până la apariția acestei cărți, dar și prin activitatea de cercetare desfășurată în diferite situri arheologice din regiune a reușit să convingă și să se impună în rândul istoricilor care se ocupă de provinciile Dacia și Moesia. Cartea supusă atenției are meritul de a fi fost redactată în limba engleză, astfel că obstacolul lingvistic ce ar fi îngădit accesul cercetătorilor străini a fost înlăturat din start. Totuși, ceea ce dă cu adevărat valoare lucrării este capacitatea de sinteză pentru un volum de informații vast și, în cele mai multe cazuri, nesistematizat, chiar după publicarea în timp a unor surse importante. Era nevoie în istoriografia de specialitate de o carte cu acest subiect care interesează, pe lângă specialiștii istorici și arheologi și pe pasionații de istorie militară.

Intenția noastră în cele ce urmează este de a face o scurtă prezentare a lucrării cu câteva comentarii care, credem, se impun nu neapărat ca reproșuri, ci ca sugestii în abordările viitoare. Oricum, munca depusă a fost enormă și meritele autorului sunt indubitabile.

Planul lucrării este cât se poate de concis și destul de bine ales. În cele cinci capitole principale sunt cercetate cele trei legiuni care au staționat un timp îndelungat în provincie, trupele auxiliare din același areal geografico-administrativ și unitatea militară navală de pe Dunăre, *Classis Flavia Moesica*. Fiecare dintre aceste părți structurale conțin subcapitole adaptate la specificul și condițiile de evoluție a unității militare vizate.

Volumul începe cu un Cuvânt introductiv scris de mentorul autorului, profesorul C.C. Petolescu, în care sunt amintite câteva dintre etapele din evoluția științifică a colegului Matei-Popescu, Prefața, Lista de abrevieri și o Introducere. În ultima secțiune amintită este evocată importanța contribuției

istoriografiei românești și străine la scrierea istoriei militare romane din regiunea vizată. Această latură a istoriei romane este în strânsă corelație cu alte aspecte care sunt analizate cu atenție: cadrul politic de înființare a provinciei Moesia Inferior, organizarea sa administrativă și juridică etc. Invariabil, se delimitează rolul decisiv al armatei în acest proces. Nu sunt dezvoltate, în schimb, aproape deloc, discuțiile legate de formarea provinciei Moesia, la începutul secolului I p. Chr. Autorul consideră important să se oprească mai mult asupra termenului de *limes* moesic și a semnificației sale. Este o atitudine corectă dacă avem în vedere dispunerea trupelor de-a lungul Dunării, odată cu transformarea fluviului în graniță a Imperiului. Remarcăm, între altele, punerea pe tapet a unei probleme destul de disputată și anume existența unui *limes* maritim. Așa cum se demonstrează și în rândurile consacrate acestui subiect, pe baza mărturiilor despre militarii consemnați în cetățile de pe litoralul vest-pontic, nu se poate vorbi în această secțiune a Mării Negre de o astfel de structură defensivă care să fi funcționat efectiv în perioada imperială a Romei. Totuși, părerile în istoriografie rămân împărțite.

În capitolul I, dedicat legiunii a V-a Macedonica, se discută pe larg istoria acestei unități militare încă de la fondare. Autorul recunoaște că, din cauza incertitudinii izvoarelor este dificil a se reconstitui fidel primele etape ale afirmării legiunii. Sunt relatate, în continuare, surse consistente despre prezența unității militare pe linia Dunării de Jos, cu implicarea sa în conflictele regionale, dar se evocă și deplasarea temporară în Orient, între 62–71 p. Chr. Istoria legiunii între 87 și 167 p. Chr. este abordată separat. Este surprins contextul participării la războaiele dacice și, apoi, condițiile părăsirii Moesiei Inferior odată cu mutarea la Potaissa, în Dacia. Relativ la strămutarea legiunii a V-a, în 167, 168 – dată preluată inclusiv de autorul lucrării de față – sau la o dată mai târzie, poate după atacurile costoboce din 170, ne așteptăm la comentarii mai consistente. Este bine știut că acest aspect a fost legat de posibila ridicare la rang municipal a orașului Troesmis.

Un subcapitol important este alocat prosopografiei unității militare în perioada șederii în provincia moesică, cu explicații detaliate despre fiecare membru identificat al acesteia. Comandanți de legiune, ofițeri, subofițeri, simpli soldați și veterani cunoscuți din izvoarele disponibile, exploatate exhaustiv, sunt prezentați într-o succesiune logică.

Fără a face referiri consistente la șederea și activitatea în provincia vecină Dacia, se amintește foarte sumar următoarea etapă din istoria legiunii a V-a Macedonica, corespunzătoare revenirii la sudul Dunării, tot la Oescus, în timpul lui Aurelian. Menționarea ștampilelor legiunii descoperite pe teritoriul Moesiei este foarte importantă mai ales pentru crearea unei imagini complete despre arealul pe care îl avea sub supraveghere.

Capitolul al II-lea are ca obiect de studiu istoria legiunii I Italica. După scurta istorie a unității militare de dinainte de încartuirea sa în Moesia, o atenție specială se acordă perioadei cât a staționat în provincia dunăreană, la Novae. Istoria timpurie a acestei legiuni este mai bine cunoscută, chiar de la formarea sa, probabil în anul 67 p. Chr. Perioada petrecută în Moesia poate fi controlată cel mai bine, prin prisma bogatului material documentar de care dispunem din situl arheologic cercetat de decenii bune de echipele de arheologi polonezi și bulgari, dar și din alte centre ale provinciei dunărene. Sunt comentate cu detalii unele documente epigrafice care oferă informații mai vaste despre răspândirea facțiunilor din regiune în interiorul provinciei, dar și misiunile desfășurate în afara Moesiei Inferior. Atrag atenția inscripțiile din centre de pe limesul dunărean, din sectorul părăsit de legiunea V Macedonica după plecarea în Dacia. Pe baza acestora s-a putut constata că acest segment strategic pentru întreaga zonă a revenit pentru supraveghere și intervenție tocmai legiunii I Italica. Prosopografia legiunii confirmă numărul important de militari care ne-a parvenit până astăzi. Meticulozitatea cu care este descrisă cariera unora dintre membrii acestei unități, chiar dacă limitată la informațiile laconice din surse, este remarcabilă. Totuși, câteva comentarii mai consistente legate de influența unității respective asupra vieții civile din regiune, eventual despre aportul demonstrat la dezvoltarea urbană, ar fi fost indicate. În opinia noastră, legăturile armatei cu orașul, cu viața civilă, cu tot ceea ce însemna sistem administrativ și juridic privite din perspectiva unui cunoscător al istoriei militare romane ar putea căpăta o altă dimensiune.

Legiunii XI Claudia Pia Fidelis îi este alocat capitolul al III-lea. La fel ca și în cazul primelor două legiuni, etapele de evoluție a unității, dispunerea sa în Moesia, dar și prosopografia și un repertoriu cu ștampilele de legiune identificate în urma cercetărilor arheologice compun o imagine utilă oricărui specialist în istoria romană de la Dunărea de Jos. Desfășurarea legiunii în Moesia Inferior ar putea fi documentată, conform autorului, imediat după atacul dacic din iarna dintre 101 și 102 p. Chr. Dacă inițial a fost cantonată la Oescus, după aproximativ un deceniu sediul legiunii a fost fixat la Durostorum. O remarcă interesantă de strategie militară regională este aceea legată de teritoriul controlat de *legio XI Claudia*, după transferul legiunii V Macedonica de la Troesmis în Dacia. Foarte interesant este că de spațiul nord-dobrogean se ocupa legiunea I Italica, cu sediul la Novae și nu legiunea XI Claudia care era amplasată mult mai aproape de această regiune-țintă.

În schimb, centrul Dobrogei se pare că era arondat unității militare cantonate la Durostorum. Chiar dacă autorul și-a propus să se oprească cu cercetarea imediat după domnia lui Marcus Aurelius, credem că s-ar fi impus, totuși, câteva mențiuni legate de momentul încetării activității legiunii în regiune. De altfel, atunci când a adunat ștampilele cu numele legiunii de pe materialul tegular a remarcat că unele se datau chiar și în secolul al IV-lea. Mai mult, ar fi fost de dorit, de asemenea, și un punct de vedere avizat în ceea ce privește contribuția armatei la desfășurarea civilă din regiune. Este demonstrat deja că așezările civile de pe lângă castru, de tipul *vici* sau *canabae*, au constituit elemente de bază în geneza orașelor. Contribuția directă sau colaterală a unităților militare la dezvoltarea și promovarea unor centre municipale importante pentru provincie este indiscutabilă. Este și cazul municipiului Durostorum, care a beneficiat direct și indirect de aportul unității militare legionare cantonate aici.

În următorul capitol, al IV-lea, sunt cercetate detaliat unitățile auxiliare: *alae*, *cohortes*, *numeri*. Pentru fiecare dintre cele zece *alae*, 32 *cohortes* și între două și patru unități neregulate de tip *numerus* s-a stabilit, în limita veridicității informațiilor de care a beneficiat autorul, locația, dar și componența acestor unități. Abordarea este puțin diferită față de capitolele alocate legiunilor, în sensul că, la final, dispunem și de un subcapitol cu câteva binevenite concluzii. Dintre acestea, am remarca faptul că, în ciuda unui număr consistent de unități militare auxiliare încarturuite în Moesia Inferior, sunt foarte puține informații despre amplasamentul exact al acestora, cel puțin în secolul I p. Chr., dar chiar și mai târziu. În ciuda acestei realități, Florian Matei-Popescu reușește să clarifice și să argumenteze unele ipoteze despre dispunerea unor trupe pe cuprinsul provinciei. Prosopografia acestor unități, realizată cu minuțiozitate, reprezintă, de asemenea, o cercetare foarte utilă.

Flotei dunărene, *Classis Flavia Moesica*, îi este alocat ultimul capitol al lucrării. Cu o istorie ale cărei începuturi se plasează în prima parte a secolului I p. Chr., flota moesică își avea inițial cartierul general la Ratiaria. Denumirea de Flavia este consemnată documentar abia în anul 92, dar este foarte posibil ca reorganizarea acestei unități și implicit denumirea sub care este cunoscută să dateze de la Claudius. De la începutul secolului al II-lea p. Chr., Noviodunum a fost preferat drept centru al unității navale de la Dunărea de Jos. Prosopografia *Classis Flavia Moesica* urmează același tipar ca în cazul trupelor de uscat prezentate mai sus. În schimb, capitolul nu se mai încheie cu informații despre materialul tegular cu denumirile abreviate ale unității. Doar la note sunt comentate pe scurt aceste materiale. Cert este că există suficiente astfel de dovezi pe cuprinsul provinciei, iar materialele din această categorie se regăsesc, pe lângă Noviodunum, la Carsium, Troesmis, Dinogetia, Barboși, dar și în alte centre dunărene. De altfel, credem că indicat ar fi fost și un tabel la finalul cărții cu tot materialul

tegular în care au fost menționate, cu diverse abrevieri, unitățile cercetate, de uscat sau navale.

Către finalul de volum sunt inserate două *Addenda*, denumite *Implicarea armatei din Moesia Inferior în războaiele lui Traian contra dacilor și Vexillationes din Moesia Inferior*. Prima anexă evocă, pe baza monumentelor epigrafice și a materialului tegular, unitățile care se documentează în teritoriile nord-dunărene în timpul războaielor daco-romane din timpul lui Traian și implicarea lor în celebrul conflict. Fiecare dintre cele trei legiuni ale Moesiei Inferior a fost destul de bine comentată prin prisma contribuției la cucerirea Daciei, la fel cum și o serie de trupe auxiliare au avut un rol important în campaniile romane la nordul Dunării. Cătrele din regiunea nord-dunăreană confirmă această realitate.

În cea de-a doua anexă sunt comentate informații din opt documente unde apar amintite vexilații ale unor unități militare care au activat în Moesia Inferior.

Concluziile volumului sunt consistente și bine sistematizate. Cele trei legiuni și circa 46 de unități auxiliare ar fi înglobat aproximativ 31500 de soldați, cel puțin în timpul lui Traian, când se înregistrează un maximum de reprezentare armată în regiune. De la Hadrian, o parte a acestor trupe sunt arondate teritoriului roman provincial de la nordul Dunării. Trei *alae* și nouă *cohortes* au revenit Daciei Inferior, astfel că sistemul defensiv roman de pe cursul Dunării de Jos a suferit modificări importante. Odată cu retragerea legiunii V Macedonica în Dacia, Moesia Inferior și-a modificat statutul în angrenajul de apărare a Imperiului. Numărul soldaților din provincie a scăzut, conform autorului, la aproximativ 17 500, în afara celor din forțele navale provinciale. Dar această situație s-a schimbat din nou odată cu retragerea aureliană, când legiunile a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina au fost mutate în sudul Dunării.

Armata Moesiei Inferior a fost, prin urmare, foarte activă, atât în teritoriile vecine, cum este cazul Daciei, dar unele trupe au participat și la campanii desfășurate la mare distanță. Este cazul acțiunilor contra părților purtate de Traian, dar și mai târziu, de Lucius Verus și apoi Septimius Severus, precum și a războiului împotriva evreilor răsculați în timpul lui Hadrian. Un rol important l-au jucat unele unități din Moesia în războiul civil de la sfârșitul secolului al II-lea, din preajma urcării pe tron a Severilor. O utilitate aparte în economia acestei lucrări o au

cercetările prosopografice pentru legiuni și celelalte unități militare moesice. Contabilizarea militarilor activi, dar și a veteranilor fiecărei unități are menirea de a crea o imagine complexă a acestor personaje și a structurii armatei romane provinciale în documentele vremii.

O listă bibliografică selectivă, șapte tabele care sistematizează reprezentarea unităților și a unei părți din aparatul de conducere a acestora, precum și un index al localităților antice și moderne din text încheie lucrarea.

Constatăm o abordare diferențiată în cercetarea unităților militare supuse discuției, așa cum este și normal, autorul trebuind să ia în calcul cantitatea și calitatea surselor disponibile, specificul acestor trupe, dar și contextul istoric de dezvoltare a regiunii și a Imperiului. Întreaga lucrare are la bază mai ales materialul epigrafic, o sursă vitală în ceea ce privește istoria militară antică în general. Câteva mici nesincronizări în traducere se pot constata, fără, însă, a impieta asupra valorii științifice de ansamblu. Ne așteptăm, totuși, ca cercetarea să facă referire, cel puțin tangențial, și la cătrele de legiune sau auxiliare, precum și la așezările civile din jurul lagărelor militare. Este drept că autorul a urmat o linie unitară în tratarea subiectului în sensul că pentru toate unitățile militare cercetate a ales să se refere doar la elementele strict legate de trupe; observăm argumente, remarci, ipoteze consistente, aprecieri la cariere personale, mișcări de trupe, participarea legiunilor sau a formațiunilor auxiliare la conflicte, combinații de strategie, influență și răspândire teritorială. Constatăm avansarea mai multor opinii îndrăznețe referitoare la amplasarea unităților militare, chiar dacă sursele pe care își bazează ipotezele nu sunt foarte generoase. Îmbinarea informațiilor directe, survenite din izvoarele descoperite și interpretate, cu deducțiile indirecte, produs al gândirii logice reprezintă, în opinia noastră, secretul unei lucrări reușite.

Cele peste 2400 de note și referințe bibliografice sunt în acord cu cantitatea impresionantă de informație procesată pentru reușita unei cărți necesare și utile mediului științific. De altfel, recunoașterea valorii acestui volum a fost întărită deja de obținerea premiului „V. Pârvan” al Academiei Române, pentru anul 2010.

DAN APARASCHIVEI